

ՀԱՄԱԳԱՍ ԲԱՂԱԳՐԻՉՆԵՐՈՎ ԲԱՐԴ ԲԱՌԵՐԸ ԺԱՄԱՆԱԿԱԿԻՑ ՀԱՅԵՐԵՆՈՒՄ

Ռ. Խ. ՄԿՐՏՉՅԱՆ

Բարդ բառերի իմաստային վերլուծությունը ցույց է տալիս, որ բարդության բաղադրիչների փոխհարաբերությունները կարող են լինել համադասական և ստորադասական:

Համադասական փոխհարաբերության դեպքում բարդության բաղադրիչները շարահյուսորեն համադրո են. օրինակ՝ արդ ու զարդ, եռուզեռ, հիասուփանչ, ցաֆ ու ցրիվ և այլն, իսկ ստորադասական հարաբերությամբ կապված բաղադրություններում մի բաղադրիչը (հայերենում սովորաբար երկրորդ բաղադրիչը) կազմում է բառի իմաստային միջուկը և շարահյուսորեն գերադաս է առաջինի նկատմամբ, ինչպես օրինակ՝ զարեջուր, մարգարտաշար, պողպատակուռ և այլն:

Տրամաբանական կառուցվածքի տեսակետից համադասությամբ կապված բաղադրիչներով բարդություններում մեծ մասամբ համադրվում է ընդհանուր հասկացությունը ընդհանուր հասկացության հետ (դեղնաներմակ, մեծմեծ, օր ու գիշեր, բացուխուփ, քուֆ ու մուր, հինգ-հինգ, ժամ առ ժամ և այլն:

Ընդհանուր հասկացություն արտահայտող բաղադրիչներով կազմված բարդությունները մեծ տեղ են գրավում լեզվում: Այսպիսի տրամաբանական կառուցվածք կարող են ունենալ նաև ստորադասական հարաբերությամբ բաղադրիչներով բարդությունները. ինչպես՝ քեթևամիտ, արագաշարժ, լայնաքիփունի, մարգարտաշար, երկնամեծ և այլն:

Այժմ տեսնենք, թե ինչպես են արտահայտվում համադասությամբ կապված բաղադրիչների իմաստային փոխհարաբերությունները բարդության կազմում:

Բաղադրիչների համադասական փոխհարաբերություն ունենում են ինչպես վերլուծական, այնպես էլ համադրական բարդությունները: Երկու դեպքում էլ բարդ բառերի բաղադրիչները ներկայացնում են միևնույն խոսքի մասին պատկանող բառեր կամ բառահիմքեր, որոնք շատ հաճախ իմաստային տեսակետից համարժեք են. դրանց կապն արտահայտվում է համադասական շաղկապներով, ինչպես օրինակ՝ ախ ու վախ, անց ու դարձ, աղ ու հաց, ցաֆ ու ցրիվ, հարց ու փորձ և այլն, նախդիրներով (մեկ առ մեկ, հեկհեկ, գունդ առ գունդ, խառնիխուռն և այլն), հոդակապով (ևնրանոր, մեծամեծ, ջերմաջերմ, ծանրածանր, չարաչար, կերպակերպ և այլն): Առանձին դեպքերում բաղադրիչների կապն ապահովվում է միայն նրանց իմաստային մերձավորությամբ, որը գրավոր խոսքում արտահայտվում է միացման գծիկով, ինչպես օրինակ՝ գուգվել-զարդարվել, ուսումնա-դաստիարակչական, գիտա-տեխնիկական, արագ-արագ, շատ-շատ, շտապ-շտապ և այլն:

Շարահյուսորեն համադաս բաղադրիչներով բարդությունները հանդես են բերում մի շարք կառուցվածքային ու իմաստային առանձնահատկություններ: Քննենք դրանք առանձին-առանձին.

1. Գոյական+գոյական կաղապարով կազմված բարդ բառերը ընդհանուր առմամբ կարող են արտահայտել առարկա, առարկայական հասկացություն, ինչպես՝ աղ ու հաց, եռուզեռ, լաց ու կոծ, հայր ու որդի, արդուզարդ, այրուծի, բարբառ, կսկիծ և այլն:

Գոյական+գոյական կաղապարով կազմված բարդությունները կարելի է բաժանել մի քանի իմաստային խմբերի.

ա) մարդկային զանազան հոգեվիճակներ արտահայտող բարդություններ, որոնց բաղադրիչները իմաստային մերձավորություն ունեցող բառեր են և իրենց նշանակությամբ չեն հեռանում ամբողջ բարդության արտահայտած իմաստից. միայն բարդության մեջ ավելի խտացված են հանդես գալիս առանձին բաղադրիչների իմաստները: Ինչպես՝ աճ ու դող, աճ ու սարսափ, ախ ու վախ, ծափ ու ծիծաղ, լաց ու կոծ և այլն:

բ) Մարդկային կյանքն ու կենցաղային որոշ հարաբերություններ արտահայտող բարդ բառեր՝ ասուլիս, կեր ու խուս, քուֆ ու մուր, ծեծ ու ջարդ, անցուդարձ, ծաղր ու ծանակ, աղաչանք-պաղատանք և այլն:

Այս բարդությունների բաղադրիչներն իրենց իմաստներով կա՛մ համազոր են, կա՛մ էլ սերտ կապված են միմյանց հետ, որոնք միանալով ամբողջական են դարձնում բարդության բաղադրիչներով արտահայտված երևույթը:

գ) Ազգակցական և ամուսնական կապեր արտահայտող բարդություններ, որոնց բաղադրիչները նույնպես արտահայտում են ամուսնական ու ազգակցական կապեր: Ինչպես օրինակ՝ հայր ու մայր, հայր ու որդի, ազգ ու տոհմ, հարս ու վիսա և այլն:

դ) Զանազան առարկաների և երևույթների հավաքականություն արտահայտող բարդություններ. այս բարդությունների բաղադրիչներն ունեն բազմազան իմաստային ընդգրկում և բարդ բառերի մեջ չեն պահպանում իրենց իմաստները, այլ միանալով նշանակում են մի ընդհանուր, հավաքական իմաստ. ինչպես օրինակ՝ տուն ու տեղ, վար ու ցանֆ, հավ ու նիվ, աման-չաման, ալաւ-վալաւ, մարդ-մուրդ, ոսկոր-մոսկոր, հաց-մաց և այլն:

ե) Հոգնակիություն, բազմակիություն արտահայտող բարդություններ՝ պատառ-պատառ, գունդ առ գունդ, խուսք-խուսք, վունջ-վունջ, շարֆ-շարֆ, դաս-դաս, գույնզգույն և այլն: Դժվար չէ նկատել, որ նշված բարդությունների բաղադրիչները իմաստային տեսակետից համարժեք գոյականներ են, որոնք միանալով կարող են ցույց տալ հոգնակիություն և գործողության ձևը: Նման բարդություններում կարող են զուգադրվել ամենաբազմազան իմաստներ ունեցող գոյականներ:

զ) Գործողության ժամանակային ու տարածական հատկանիշ նշանակող բարդ բառեր. ինչպես օրինակ՝ վողոց առ վողոց, առն առ տուն, ֆաղաֆ առ ֆաղաֆ, ժամ առ ժամ, բույն առ բույն, գիշեր-ցերեկ, օր ու գիշեր: Օրինականիցը ցույց են տալիս, որ գործողության հատկանիշ արտահայտող բարդությունները կազմվում են ժամանակի և տարածական իմաստ ունեցող գոյականներից: Ընդհանրապես գոյական+գոյական կաղապարով կազմվում են հիմնականում գոյականներ, ինչպես առաջին շորս կետերում նշված բարդությունները՝ ահ ու դող, քուֆ ու մուր, հայր ու մայր, շենֆ ու շնորհֆ, վար ու ցանֆ և այլն: Իսկ մնացած երկու դեպքերում գոյականների զուգադրությամբ կազմվում են մակբայներ՝ շարֆ-շարֆ, դաս-դաս, վունջ-վունջ, գիշեր-ցերեկ, օր ու գիշեր, ֆաղաֆ առ ֆաղաֆ, ժամ առ ժամ և այլն:

2. Ածական-ածական կաղապարով սովորաբար կազմվում են նոր ածականներ և ցույց են տալիս առարկայի հատկանիշ. *ինչպես՝ սուս ու փուս, վեհապանծ, ցաֆուցրիվ, ջերմաջերմ, մեղմանուշ, հիաստանչ և այլն:*

Նկատելի է, որ նշված բարդությունների բաղադրիչները կա՛մ նույն արմատի կրկնություններն են, կա՛մ էլ իմաստային մերձավորություն ունեցող բառեր են, որոնք, միանալով մեկ բառի մեջ, արտահայտում են.

ա) Առարկայի հատկանիշ ցույց տվող բառի իմաստային սաստկացում. *ինչպես՝ նոր-նոր, մեծ-մեծ, սուր-սուր, կլուր-կլուր, բարակ-բարակ և այլն:* Ածականների բաղադրությամբ բառիմաստի սաստկացում արտահայտող բարդությունները շատ տարածված են. դրանց բաղադրիչները կարող են արտահայտել.

1. Առարկաների ձևային հատկանիշներ. *ինչպես՝ մեծ-մեծ, ծուռ-ծուռ, նոր-նոր, սուր-սուր և այլն:*

2. Առարկաների ներքին հատկանիշներ՝ *տափ-տափ, քրու-քրու, փաղցր-փաղցր, դառը-դառը և այլն:*

3. Առարկաների գունային հատկանիշներ՝ *սև-սև, սպիտակ-սպիտակ, կանաչ-կանաչ և այլն:*

4. Մարդկանց հոգեկան, մտավոր-բարոյական խառնվածքի հատկանիշներ. *ինչպես՝ ուրախ-ուրախ, ուրախ-զվարթ, ուշիմ-ուշիմ, լուռ ու մունջ և այլն:* Նշված բարդությունների մեծ մասը կիրառվում է որպես մակբայ և ցույց է տալիս գործողության ձևը (ուրախ-ուրախ խոսել, ծուռ-ծուռ նայել, հպարտ-հպարտ փայլել և այլն):

բ) Գունային երանգներ. *ինչպես՝ օրինակ՝ կարմրաշագանակագույն, կարմրա-դարչնագույն, կապտա-կանաչավուն, դեղնա-կանաչավուն, դեղնա-ներմակ և այլն:* Այս բարդությունների բաղադրիչներն առանձին վերցրած արտահայտում են տարբեր գույներ, որոնց զուգադրությունը ցույց է տալիս առարկայի մի նոր գունային հատկանիշ:

գ) Համի զուգորդումներ. *ինչպես՝ փաղցրա-քրվավուն, քրվա-դառնավուն, դառնա-փաղցրավուն, դառնադի և այլն:* Համի զուգորդումներ արտահայտող բարդությունների բաղադրիչները ցույց են տալիս առարկայի համը:

դ) Լեզուների անունների միացություններ՝ *անգլո-ֆրանսերեն, հայ-ռուսերեն, ռուս-հայերեն, ռուս-ֆրանսերեն, հայերեն-ֆրանսերեն, գերմաներեն-հայերեն և այլն:* Ինքնին հասկանալի է, որ նշված բարդությունների բաղադրիչներն անվանում են առանձին լեզուներ:

3. Թվականների բաղադրությամբ կազմված բարդություններն արտահայտում են.

ա) Առարկայի թիվ, քանակ՝ *տասնմեկ, տասնհինգ, երեսուներկու, հարյուր փսնհինգ, փառսունհինգ և այլն:*

բ) Առարկաների բաշխում թվային հավասար քանակով. *ինչպես՝ մեկ-մեկ, երկու-երկու, հինգ-հինգ, տաս-տաս, փսն-փսն և այլն:*

գ) Առարկաների մերձավոր թիվ. *ինչպես՝ մեկ-երկու, չորս-հինգ, փսն-երեսուն, հիսուն-վաթսուն, վաթսուն-յոթանասուն և այլն:* Այս և նման բարդությունների բաղադրիչները քանակական թվականներ են, որոնք միանալով կորցնում են իրենց իմաստները և միասին ցույց են տալիս մոտավոր թիվ:

Թվական-թվական կաղապարով կազմված բարդությունների բաղադրիչներն արտահայտում են թվի գաղափար, որոնց բաղադրությամբ կերտվում են

նոր թվականներ: Միայն առարկաների բաշխումը ցույց տվող բարդություններ են հանդես գալիս մակբայի հարացույցում:

4. Մակբայական բաղադրիչներ ունեցող բարդություններն արտահայտում են.

ա) Տարածական հարաբերություններ, որոնցում համադասական հարաբերությամբ միանում են տարածական հարաբերություններ արտահայտող բառեր, ինչպես՝ դեսուդեն, մեջ-մեջ, դեմզիմաց, դեմուդեմ, վեր ու վար, ներս ու դուրս և այլն:

բ) Գործողության կամ այլ հատկանիշի չափը. նույնպիսի իմաստ ունենալով բարդությունների հոգավորիչները. ինչպես, օրինակ՝ շատ-շատ, քիչ-քիչ, սակավ-սակավ, հազիվհազ և այլն:

գ) Գործողության ձևը ցույց տվող բարդ բառերի բաղադրիչները ևս արտահայտում են գործողության կատարման ձևը, ինչպես, օրինակ՝ արագ-արագ, զույգ-զույգ, ստեպ-ստեպ, կամաց-կամաց, առանձին-առանձին, շտապ-շտապ և այլն: Մակբայական բաղադրիչներ ունեցող բարդություններով կազմվում են նոր մակբայներ:

5. Դերանուններով կազմված բարդություններն արտահայտում են.

ա) Առանձնության զաղափար. ինչպես՝ ես ու ես, ինձ ու ինձ, մենք ու մենք, քեզ ու քեզ, ձեզ ու ձեզ և այլն: Այս տիպի դերանվանական բաղադրությունների հոգավորիչները անձնական դերանուններ են և բարդության մեջ պահում են իրենց հիմնական իմաստը՝ դիմային հարաբերությամբ անձ ցույց տալը: Իսկ ամբողջ բարդությունը մի դեպքում ցույց է տալիս, որ խոսողն ինքն իր հետ է առանձնանում (ևս ու ես, ինձ ու ինձ), կամ առանձնանում է խոսելու պահին իր մոտ գտնվող անձանց հետ միասին (մենք ու մենք):

Մյուս դեպքում, երբ բարդության բաղադրիչները երկրորդ դեմքի դերանուններ են, ամբողջ բաղադրությունը ցույց է տալիս խոսակցի կամ նրան խոսելու պահին մոտ գտնվողների առանձնության զաղափար՝ քեզ ու քեզ, ձեզ ու ձեզ: Երրորդ դեմքի անձնական դերանուններով կազմված բարդությունները գործածական չեն արդի հայերենում:

բ) Հոգնակիություն, բազմակիություն՝ ինչ-ինչ, սա ու նա, այս ու այն, այս ու այդ, այլևայլ, ֆանի-ֆանի, ուրիշ-ուրիշ և այլն:

Ինչպես ցույց են տալիս օրինակները, առարկաների հատկանիշների բազմակիություն արտահայտող բարդությունների բաղադրիչները կարող են լինել ցուցական, հարաբերական և անորոշ դերանուններ: Երբ դերանվանական բաղադրությամբ բարդությունների բաղադրիչները անորոշ ու հարաբերական դերանուններ են (այլևայլ, ուրիշ-ուրիշ, ինչ-ինչ, ֆանի-ֆանի և այլն), ապա դրանք անորոշ կերպով ցույց են տալիս առարկա, հատկանիշ, իսկ երբեմն էլ կարող են ցույց տալ մոտավոր քանակ. ինչպես՝ այլ, ուրիշ, ֆանի բաղադրիչները՝ այլևայլ, ուրիշ-ուրիշ, ֆանի-ֆանի բարդություններում:

Դրանց կողքին, ցուցական դերանուններով արտահայտված բաղադրիչներ ունեցող բարդությունների մեջ հոգավորիչները մատնանշում են.

1. խոսողին տարածությամբ մոտ և ժամանակով խոսելու պահին մոտ կամ որպես այդպիսին մտածված առարկա, հատկանիշ (ինչպես այս, սա բաղադրիչները այս-այն, սա ու նա բարդություններում):

2. Տարածությունում խոսակցին մոտ և ժամանակով նրա խոսակից լինելու պահին մոտ կամ որպես այդպիսին մտածված առարկա, հատկանիշ, ինչպես՝ այս ու այդ բարդության ընդգծված բաղադրիչը:

3. Տարածությունում առաջին և երկրորդ դեմքերից հեռու առարկա, հատկանիշ, ինչպես այն բաղադրիչը այս ու այն, այդ ու այն բարդություններում: Իսկ ամբողջ կառուցվածքը երկու դեպքում էլ (թե՛ անորոշ ու հարաբերական և թե՛ ցուցական դերանուններով արտահայտված բաղադրիչներ ունենալիս) ցույց է տալիս անորոշ, մոտավոր բանակ, բայց այնպիսի հարաբերությամբ, որ բաղադրության իմաստից երևում է, որ խոսքը վերաբերում էր մեկից ավելի առարկաների, հատկանիշների:

Պետք է նշել, որ դերանվանական բաղադրիչներով բարդությունները սահմանափակ թիվ են կազմում, իսկ եղածներն էլ հանդես են գալիս դերանունների հարացույցում:

6. Ձայնարկություններով ու բնաձայնություններով կազմված բարդություններում առկա է ձայնարկությամբ կամ բնաձայնությամբ արտահայտված բառիմաստի սաստկացում:

Դրանցում միմյանց հետ փոխհարաբերության մեջ են մտնում զգացական ու կամային վերաբերմունք արտահայտող բառեր և բնաձայնական բառեր, ինչպես, օրինակ՝ ախ ու վախ, դողդոջ, զրիզրիսկոց, խշխշոց, սվսվոց և այլն: Այս կաղապարով կազմվում են գոյականներ:

7. Շարահյուսական տեսակետից համադր բաղադրիչներ ունեն նաև բայ+բայ կաղապարով կազմված բարդությունները, որոնք հայերենում հայտնի են զուգադրական բայեր անվանումով:

Վերջիններս երկու (երբեմն էլ ավելի) գործողություն միասնաբար արտահայտող բայական բարդություններ են, որոնց բաղադրիչները իմաստալիս տեսակետից մերձենալով, այս կամ այն կերպ պահում են իրենց բառային իմաստները և արտահայտում են կից գործողություններ: Զուգադրական բայեր կազմում են այն բայերը, որոնցով արտահայտված գործողությունների միջև անմիջական կապ գոյություն ունի և որոնք, փոխադարձաբար պայմանավորվելով միմյանցով կամ լրացնելով մեկը մյուսին, գիտակցվում են իր-բն մեկ հասկացություն: Այս բայական բարդությունների բաղադրիչների իմաստային փոխհարաբերությունները պարզելիս անհրաժեշտ է ուշադրություն դարձնել համադրվող բայերի իմաստին և այն բանին, թե նրանցով արտահայտված գործողությունների միջև ինչպիսի հարաբերություն գոյություն ունի: Այսպես մոտենալով հարցին, կարելի է տարբերել բայական բաղադրիչներով բարդությունների հետևյալ խմբերը.

ա) Բարդություններ, որոնք արտահայտում են շարժման գործողություն: Սրանց մեջ էլ տարբերակվում են հետևյալ ենթատեսակները.

1. Բարդություններ, որոնց բաղադրիչները հավասարապես արտահայտում են շարժման, ուղևորման գործողություն. ինչպես, օրինակ՝ զնալ-ճեռալ, զնալ-զալ, անցնել-դառնալ, թռչել-զնալ, զնալ-մոռենալ, վազել-զնալ, փախչել-զնալ և այլն:

2) Բարդություններ, որոնց մեջ առաջին բաղադրիչը ցույց է տալիս շարժման, ուղևորման գործողություն, իսկ երկրորդը՝ այդ գործողության հետևանքը. ինչպես՝ անցնել-ընկնել, զալ-ընկնել, զնալ-ընկնել, ելնել-կանգնել, զնալ-կորչել, թռչել-հասնել և այլն:

3. Բարդություններ, որոնց առաջին բաղադրիչը ցույց է տալիս ուղևորման, շարժման գործողություն, իսկ երկրորդը՝ այդ գործողության նպատակը. *ինչպես, օրինակ՝* գնալ բերել, գալ զենուցել, գնալ նստել, գալ տեսնել, վեր կենալ տեսնել և այլն: Վերջին երկու դեպքերում էլ առաջին բաղադրիչով արտահայտված գործողությունը նախապայման է երկրորդ բաղադրիչով արտահայտված գործողության կատարման համար:

բ) Զուգադրական բայեր, որոնց բաղադրիչները համանիշ գործողություններ են արտահայտում, իսկ ամբողջ բարդությունն արտահայտում է բաղադրիչների բայիմաստի սաստկացում, ինտենսիվություն: *Այսպես, օրինակ՝* աղաչել-պաղատել, գերվել-տարվել, զուգվել-զարդարվել, հիանալ-սփռնալ, հալվել-մաշվել, ջարդել-վիշել և այլն: Սրանց մեջ պետք է դասել նաև այն զուգադրական բայերը, որոնք չնայած համանիշ բաղադրիչներ չունեն, բայց նրանցով արտահայտված գործողությունները շատ կապված են իրենց բնույթով. *ինչպես՝* ուտել-խմել, երգել-պարել, ավել-քափել, գրել-կարդալ, ասել-խոսել, ելիլ-քափել և այլն:

գ) Բարդություններ, որոնց առաջին բաղադրիչը որևէ բայ է, երկրորդ բաղադրիչը նույն բայի կրկնավոր ձևն է¹. *Այսպես օրինակ՝* գոռալ-գոռոգոռալ, տաշել-տաշտաշել, չափել-չափաչափել, խաբել-խաբխաբել, ծախել-ծախծախել, նվալ-նվալալ և այլն:

Ամբողջ բայական բարդությունն արտահայտում է առաջին բաղադրիչով արտահայտված գործողության բազմակիություն:

դ) Զուգադրական բայեր, որոնք արտահայտում են երևույթների աստիճանական զարգացում, իսկ այսպիսի բարդությունների կազմի մեջ մտնող բաղադրիչներից երկրորդը ցույց է տալիս այնպիսի գործողություն, որը հանդիսանում է առաջին բաղադրիչով արտահայտված գործողության հաջորդ էտապը. *ինչպես՝* ծել-ծաղկել, ծնվել-մեծանալ, չափել-ձևել, վարել-ցանկել, լցվել-քափվել, փնտրել-գտնել, սովորել-ավարտել և այլն:

ե) Մի շարք զուգադրական բայեր արտահայտում են գործողության վախճանականություն: Սրանց առաջին բաղադրիչն արտահայտում է որևէ գործողություն, երկրորդ բաղադրիչը՝ այդ գործողության վախճանը: Ոչ մեծ տարածում գտած այսպիսի բայական զուգադրությունների երկրորդ բաղադրիչում հանդես են գալիս պրծնել, վերջացնել, ավարտել բայերը. *ինչպես՝* ծախսել-վերջացնել, ուտել-պրծնել, խմել-վերջացնել, կարդալ-ավարտել, գրել-պրծնել և այլն:

զ) Զուգադրական բայեր, որոնք արտահայտում են տեղափոխության և դրանց որոշակի ուղղվածության իմաստներ: Բայական այս զուգադրությունների երկրորդ բաղադրիչն արտահայտում է տեղափոխության գործողություն, իսկ առաջին բաղադրիչը՝ այնպիսի գործողություն, որն անցնում է տեղափոխվող առարկայի վրա: *Այսպես օրինակ՝* բռնել բերել, բռնել տանել, ծեծել բերել, փախցնել-տանել, քալանել բերել և այլն:

Բացի զուգադրական բայերից, բայ-բայ կաղապարով են կազմվում նաև բայական կրկնավորները, որոնք լինում են բնածայնական (քշքշալ, ծվծվալ, տզտզալ, նվնվալ, մկմկալ, վլվլալ և այլն) և ոչ բնածայնական. *ինչպես՝* ֆաշֆշել, մաբմբել, գոռգոռալ, ծակծկել, ձգձգել, տաշտաշել, ծալծլել, ծախծխել,

¹ Հմմտ. Ա. Աբրահամյան, *Բայը ժամանակակից հայերենում*, Երևան, դիրք 1, էջ 196:

խաբխբել, քափքփել, ցոլցլալ, ջոկջկել, պաշպշել և այլն: Սրանք արտահայտում են բաղադրիչների նշանակած գործողության բաղմակիություն, տեականություն, ուժգնություն:

Փաստերի քննությունը ցույց է տալիս, որ բայ-բայ կաղապարով կազմությամբ բարդ բառերը համալրում են բայական հարացույցը և զգալի տեղ են զբաղում ժամանակակից հայերենի բայական բառապաշարի մեջ: Դրանցով դրսևորվում են գործողության կամ եղելության կրկնություն, բաղմակատիվություն, ուժգնություն, տեականություն, զարգացում, ուղղվածություն և այլ նշանակություններ:

Ինչպես երևում է ամբողջ վերոհիշյալից, համադասական հարաբերությամբ բաղադրիչներ ունեցող բարդությունները կազմվում են գոյականների, ածականների, մակբայների, թվականների, բնածայնությունների, ձայնարկությունների, բայերի ու դերանունների ղուգադրությամբ. ընդ որում, հիշյալ բարդությունների կազմության մեջ ավելի արդյունավետ են գոյականները, ածականները, մակբայները, բայերը:

Համադասական հարաբերությամբ բաղադրիչներ ունեցող բարդությունները տարբեր կերպ են մասնակցում առանձին խոսքի մասերի հարստացմանը:

Բարդությունների այս տեսակով ամենից շատ կազմվում են մակբայներ: Այս տեսակետից մակբայներին դիչում են գոյականները, բայերը, անունհետև թվականները, իսկ դերանունները խիստ սահմանափակ թիվ են կազմում:

Համադասական հարաբերությամբ կապված բաղադրիչներով բարդությունների կառուցվածքային և իմաստային ուսումնասիրությունը ցույց է տալիս, որ դրանց բաղադրիչները սովորաբար նույն խոսքի մասն են ներկայացնում, որոնք հանդես են գալիս ուղիղ ձևերով:

Մյուս կողմից, շատ ավելի հեշտ է հիշյալ բարդությունների շարահյուսական փոխակերպները տալը՝ բաղադրիչների ստորադասական հարաբերությամբ կապված բարդ բառերի համեմատությամբ: Այսպես՝ լուսալայծառ բարդության շարահյուսական փոխակերպը կլինի լուսավուր և պայծառ, տխրալայուկ → տխուր և դալուկ, հիասաֆաճ → ձրաճալի և սֆաճելի, վայել-չագեղ → վայելուչ և գեղեցիկ և այլն: Իսկ սուտուր, կերուխում, գիշեր-ցերեկ, զուգվել-զարգարվել և նման այլ բառերի շարահյուսական փոխակերպները ինքնըստինքյան հասկանալի են, քանի որ նրանք ներկայացնում են բառակապակցություններ, որոնք մեկ բառի նշանակություն են ստացել:

Շատ բարդ բառեր հեշտությամբ բաժանվում են բաղադրիչների և կարող են փոխարինվել համապատասխան բառակապակցություններով, առանց իմաստային նշանակալի փոփոխություն առաջացնելու: Յուրաքանչյուր բարդ բառի շարահյուսական փոխակերպի ձևությունը կարելի է ստուգել այն տեքստում օգտագործելու միջոցով: Եթե տվյալ բարդության շարահյուսական փոխակերպի և համապատասխան բարդ բառի կիրառումը միևնույն տեքստում իմաստային փոփոխություն չի առաջացնում, ուրեմն շարահյուսական փոխակերպը, որն արտահայտվում է բառակապակցությամբ, հաջող է:

Օրինակներ՝ դեղնաոսկեզույն → դեղինին ու ոսկեզույնին տվող:

Թիկունքի գույնը մուգ գորշ է. դեղնաոսկեզույն (դեղինին ու ոսկեզույնին տվող) փայլով (Վ. Անանյան): Արյունաներկ → արյունով ներկված, արյունոտված:

Տեսնում էր արյունաներկ (արյունով ներկված) սրերի ահարկու փայլը (Բաֆֆի):

Փոխակերպման միջոցով բացահայտվում է բարդ բառի անմիջական կազմիչների միջև եղած փոխհարաբերությունները: Այն օժանդակ դեր է կատարում բառակազմական վերլուծության մեջ, որը ոչ միայն ցույց է տալիս բառի բաղադրյալ լինելը, այլև որոշում է նրա համարժեքն այս կամ այն շափով, համարժեք, որը կարող է փոխարինել բարդ բառին և իմաստային զդարի փոփոխություն չառաջացնել տվյալ տեքստում: Բարդ բառի ուղղակի փոխակերպները կարող են ոչ միայն ծառայել տեքստի վերլուծության և վերարտադրման համար, այլև օգտագործվել բառարանագրության մեջ՝ առանձին բառերի բացատրությունների և թարգմանությունների ժամանակ: Ուստի դրանք կարող են կիրառվել ինչպես երկնեզվյան, այնպես էլ բացատրական բառարաններում:

Իմաստների բացատրության այս մեթոդը ոչ միշտ է հնարավոր, քանի որ բոլոր դեպքերում չէ, որ հնարավոր է լինում բարդ բառն արտահայտել բառակապակցության միջոցով՝ այս կերպ բացելով բարդության իմաստը: Բացի դրանից, դժվարություններ են լինում բաղադրության ոչ հստակ լինելու պատճառով: Հեշտ է բարդ բառն արտահայտել բառակապակցությամբ հատկապես այն դեպքում, երբ բարդության բաղադրիչները իմաստային փոփոխություն կրած չեն լինում: Այսպիսի դեպքերում բարդության իմաստը մոտ է լինում բառակապակցության իմաստին (քաջարի → քաջ և արի, դեղնականաչավուն → դեղինին և կանաչին տվող, հեղաձկուն → հեղ և ձկուն և այլն):

Մինչդեռ բարբառ, վայվայ, նիստ ու կաց, աշխձակ, աշխբաց, սրտաբաց և նման այլ բառերի (որոնց բաղադրիչները իմաստափոխված են) բացատրության ժամանակ նրանց ուղղակի փոխակերպումը հնարավոր չէ կիրառել:

Ինքնին հասկանալի է, որ փոխակերպման մեթոդը կարող է միայն առանձին դեպքերում օժանդակել բառարանագրությանը, քանի որ հաճախ բառերի բացատրության համար այն հանձնարարելի չէ:

СЛОЖНЫЕ СЛОВА С СОЧИНИТЕЛЬНЫМИ КОМПОНЕНТАМИ В СОВРЕМЕННОМ АРМЯНСКОМ ЯЗЫКЕ

Р. Х. МКРТЧЯН

(Резюме)

Сложные слова в армянском языке по соотношениям своих компонентов бывают сочинительные и подчинительные. Компоненты первых являются словами или основами слов той же грамматической категории и часто семантически равноправны.

Синтаксическая сочинительная связь компонентов сложных слов выражается сочинительными союзами, связкой, в отдельных случаях также семантической близостью компонентов.

Особое внимание уделяется семантико-функциональным и морфологическим особенностям указанных сложных слов и их компонентов. Даются синтаксические трансформы этих сложных слов.